

Ahmet Baytursinođlu ve Arap Alfabetesinin Islahı

Ferhat Tamir *

Özet: Ahmet Baytursinođlu, Kazak Türklerinin yirminci yüzyıl başlarında yetiştirdiği büyük bir fikir adamı ve dilcidir. O, hayatı boyunca halkını aydınlatmak için çalışmıştır. Bu konuda yaptığı en önemli iş, Arap Alfabetesini ıslah ederek Kazak Türkçesinin ses yapısına uygun hale getirmesidir. Bu ıslah işini yaparken Arap Alfabetesine yeni harfler eklememiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Baytursinođlu, Arap Alfabeti, Islah Etmek, Kazak Türkçesinin Ses Yapısı.

Ahmet Baytursinođlu Et La Réforme De L'alphabet Arabe

Résumé: Ahmet Baytursinođlu est un grand penseur et un linguiste des Turcs qazaqs qui éleve au commencement du vingtième siècle. Lui, il a travaillé pour éveiller son peuple, tout le long de sa vie. Le plus important de ses travaux à ce sujet, est sa adaptation l'alphabet Arabe à la fonetique du Turc qazaq, en réformant l'alphabet Arabe. Il n'a pas ajouté les nouvelles lettres à l'alphabet Arabe, en faisant cette réforme.

Les mots clés: Ahmet Baytursinođlu, L'alphabet arab, réformer, la phonetique du Turc qazaq.

Ahmet Baytursinođlu

Kazak Türklerinin tanınmış ilim, fikir ve siyaset adamlarından birisi olan Ahmet Baytursinođlu, 1873'te Kazakistan'ın Torğay vilayetinin Sartübek bölgesinde doğdu. Kazakların tanınmış bir ailesine mensup olup, babası, meşhur Kazak batırlarından Ümbetey Batır'ın torunudur. 1882-1884 yılları arasında avlundaki okuma-yazma bilen kişilerden ders alarak ve avul mektebine giderek okuma yazma öğrendi. Daha sonra Torğay şehrindeki Rus-Kazak Mektebi'ni (1886-1891) ve Orınbor (Rusçası: Orenburg)'daki Rus Öğretmen Okulu'nu (1891-1895) bitirerek öğretmen oldu. 1895 yılından başlayarak 1909 yılına kadar Kazakistan'ın Aqtöbe, Qostanay ve Qarqaralı vilayetlerindeki çeşitli okullarda öğretmenlik yaptı. Bu arada çeşitli kitaplar okuyarak kendi kendisini yetiştirdi.

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Ün. Fen-Ed. Fak. Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü öğretim üyesi.

1909'da Qarqaralı'da öğretmenlik yaparken Rus idaresine karşı olduğu gerekçesi ile tutuklandı. 8 ay Semey (Rusçası: Semipalatinsk) şehri hapishanesinde yatıktan sonra, 2 yıl doğum yerinin dahil olduğu vilâyet sınırları içinde ikamet edememe cezasına çarptırıldı. Bunun üzerine Ahmet Baytursınoğlu, o gün için Dala Vilâyeti (Orta ve Kuzey Kazakistan) sınırları dışında kalan Orınbor'a yerleşti (1910). Burada Kazak halkını eğitmek, aydınlatmak, kalkındırmak ve Rusya'nın sömürgeci siyasetine karşı harekete geçirmek yolunda çalışmalar yaptı. Bu çalışmaları içinde özellikle 1913-1917 yılları arasında Orınbor'da Qazaq gazetesini çıkarması, çok önemlidir. O, Qazaq gazetesinde ve Troisk'te Muhametcan Seralin'in çıkarmakta olduğu Ayqap dergisinde (1911-1915) yazdığı yazılarda Kazak halkının çeşitli meselelerini ele aldı ve bunların çözüm yollarını ortaya koydu. İleri sürdüğü fikirlerle o devir Kazak aydınlarının manevî lideri oldu.

1917 yılında Kazakların Rus esaretinden kurtulması için kurulan milliyetçi Alaş Orda Partisi'nin kurucularından ve önde gelen liderlerinden birisi oldu. Aynı partinin öncülüğünde kurulan Alaş Orda Hükümeti'nin 1919 yılı Mart ayında Bolşeviklerle anlaşıp dağılmasından sonra ülkesinin eğitim-öğretim işlerinde görev aldı. Bu çalışmaları 1929 yılına kadar devam etti. 1929'da Stalin'in birinci katliâm harekâtı sırasında Sovyet rejimine karşı olduğu gerekçesiyle tutuklanarak hapse atıldı.

1934 yılında serbest bırakıldıysa da 1937 yılında Stalin'in ikinci katliâm harekâtı sırasında tekrar tutuklandı ve öldürüldü. (Aralık 1937)

Ahmet Baytursınoğlu, hayatı boyunca her şeyden önce Kazak halkını aydınlatmak, geri kalmışlıktan ve cehaletten kurtarmak için çalışmıştır. Hatta şiirlerini içinde topladığı kitaba bile "Masa (Sivrisinek)" adını vermiş, şiirlerinin, uyumakta olanları vızıltısıyla uyandıran bir sivrisinek olmasını düşünmüştür. Onun Kazak halkını aydınlatmak için yaptığı çalışmaların en önemlisi, Arap Alfabetini ıslah ederek Kazak Türkçesinin ses yapısına uygun hâle getirmesidir. Ben, yazımda onun bu yönü üzerinde duracağım.

Ahmet Baytursınoğlu Arap Alfabetini Niçin İslah Etmek İstedi?

Ahmet Baytursınoğlu, Arap Alfabetini niçin ıslah etmek istediğini ve bu ıslahın nasıl olması gerektiğini 1912 yılında Ayqap dergisinin 4 ve 5. sayılarında yayınlanan "Jazuw Tärtibi" başlıklı yazısında açıklamıştır. Bu yazısından hareket ederek onun Arap Alfabetini ıslah etmek istemesinin sebeplerini şöyle açıklayabiliriz:

Ahmet Baytursınoğlu'na göre o gün için bütün Kazaklar okumanın gerekli olduğuna inanmışlardır. Ancak halkı okutmak için eğitimi düzene koymak lâzımdır. Eğitimi düzene koymak için de iyi ders kitapları hazırlamak gerekir. Ders kitaplarının en önemlisi ise çocuklara okumayı ve yazmayı öğretecek olan ilk okuma kitabıdır. Kazaklar için en kolay ve faydalı eğitim ise Kazakça yapı-

lacak olan eğitimidir. O günlerde Kazaklar arasında “musılmanşa oquw (İslâmî eğitim)” adı altında Tatarca, Osmanlı Türkçesi’yle, Arapça ve Farsça yazılmış kitaplar vasıtasıyla verilen eğitim Kazaklar için faydalı değildir. Eğitim Kazakça yapılmalıdır. Kazakça yapılacak eğitim için Kazakça yazılmış ders kitapları hazırlamak lazımdır. Ancak bu ders kitaplarını hazırlamak için de her şeyden önce Kazakçanın yazı sistemini (alfabe ve imlâsını) düzenlemek ve daha kolay hale getirmek gerekir. Çünkü Kazakların o gün kullanmakta oldukları Arap harfleri ve bu harflere dayalı imlâ sisteminde birtakım zorluklar vardır. Meselâ, bu harf ve imlâ sisteminde و (vav) harfi beş ayrı sesi, ى (ye) harfi üç ayrı sesi karşılamaktadır. Bu yüzden bir kelime birden fazla şekilde okunabilmekte, bu da okuma yazmada çocukların önüne büyük bir zorluk çıkarmaktadır.

Yukarıda sıraladığımız düşünceler gösteriyor ki Ahmet Baytursınoğlu, Arap Alfabesini islah ederken, Kazak Türklerinin Kazak Türkçesiyle ve daha kolay bir şekilde eğitim almalarını sağlamak gayesini gütmüştür.

Arap Harflerinin Islahı

Ahmet Baytursınoğlu’na göre düzenlenmiş bir yazı (alfabe) demek, ait olduğu dilin her sesi için ayrı bir harfi olan yazı demektir. O bu düşünceden hareket ederek önce Kazak Türkçesindeki sesleri tespit ediyor, daha sonra da Arap harflerinden hangilerinin bu sesleri karşılayabileceğine karar veriyor. Ona göre Kazak Türkçesinde 24 ses vardır. Bunların 5’i ünlü, 17’si ünsüz, 2’si de yarı ünlüdür. Bu sesler ve bu seslerin karşılığı olan harfler şunlardır:

Ünlüler: آ (a), و (o), ұ (u), ى (ı), ە, ۋ, ې (e).

Ünsüzler: ب (b), پ (p), ت (t), ج (c), چ (ç), د (d), ر (r), ز (z), س (s), غ (ğ), ق (q), ك (k), گ (g), ئ (ñ), ل (l), م (m), ن (n).

Yarı ünlüler: ۋ (ünlülerden sonra w), ې (y).

Bu seslerden ق (q) ve غ (ğ) her zaman kalın, ك (k), گ (g) ve ە, ۋ, ې (e) ise her zaman ince söylenir. Geriye kalan 19 ses ise bazen ince, bazen kalın söylenir. Bunların her birini ayrı bir harfle göstermek istersek 38 harf gerekir. Diğer 5 sesi de bunlara ilâve edersek 43 harfe ihtiyaç vardır.

Ancak Ahmet Baytursınoğlu’na göre bu 43 ses 23 harfle de karşılanabilir. Çünkü ünsüzler ünlülere tâbidir. Ünlüler kalın söylenirse onların yanındaki ünsüzler de kalın söylenir; ünlüler ince söylenirse onların yanındaki ünsüzler de ince söylenir. O bakımdan ünlüleri karşılayan harflerin ne zaman kalın, ne zaman ince okunacağı belirlenirse, 19 ünsüzü karşılayan harflerin de ne zaman kalın, ne zaman ince okunacağı belirlenmiş olur.

Bu gayeyle ünlüleri karşılayan harflerin “ە, ۋ, ې hariç” ince okunacağını belirtmek için kelimenin önüne bir “ء” hemze konacaktır. Bu hemzeye,

Ahmet Baytursınoğlu, inceltme işareti (ciñişkelik belgisi) adını veriyor. Önüne “ء” konmuş olan kelimelerin içinde yer alan ünlüler ince okunacak, onlarla birlikte ünsüzler de ince okunacaktır. Ayrıca içinde daima ince söylenen ك، گ، ve ە، ۈ، ۉ، ۊ bulunan kelimelerin ünlüleri de ince okunacaktır. Bu harfler zaten ince olduğu için, içinde bu harflerin bulunduğu kelimelerin başına “ء” konması gerekmemektedir. Çünkü Kazak Türkçesindeki kelimelerin içinde yer alan seslerin hepsi ya incedir veya kalındır.

Önlerine incelik işareti “ء” konmayan kelimelerin ünlüleri kalın okunacak, onların yanında bulunan ünsüzler de kalın okunacaktır.

Bu esaslar kabul edildiğinde Kazakça kelimeleri yazmada 28 harf yeterli olacaktır. Bu harfler ve bu harflerin içinde yer aldığı kelime örnekleri aşağıdadır:

ÜNLÜLER:

1. آ (Kelime başında), ا (Kelime içinde): a

آل (al), آلاسا (alasa), آسا (asa)

آء (Kelime başında), اء (Kelime ortasında) : ä.

آن (än), آأل (äl), آسان (sän), آكه (äke).

2. او (Kelime başında), و (Kelime içinde): o

اور (or), سور (sor), زور (zor), بوران (boran).

ءاو (Kelime başında), وء (Kelime içinde): ö.

ءاوك (öñ), ءسوز (söz), كوز (köz).

3. اوء (Kelime başında), ء (Kelime içinde): u.

اؤل (ul), قؤل (qul), تابوء (tabuw).

4. ء (Ünlülerden sonra yarı ünlü w sesini karşılar): w.

ءو (aw), باءور (bawır), ساءوله (säwle).

ءوء (Kelime başında), ءء (Kelime içinde): ü.

ءاؤن (ün), ءتؤس (tüs), كؤن (kün), ءجؤزؤ (cüzüw).

ى (ı) : Sadece kelimenin sonunda yazılır. Kelime başında “ا” ile gösterilir. Kelime içinde yazılmaz.

آرى (arı), جرتق (cirtıq), آلتن (altın), قنا (qına), اس (ıs), ادس (ıdıs).

ى (i) : Sadece kelime sonunda yazılır. Kelime başında “ءا” ile gösterilir.

Kelime içinde yazılmaz.

ءتورلى (türli), ءتس (tis), ءس (is), آنى (äni), كؤنى (küni).

ء (e):

ءبرته (erte), جىم (cem), تىرەك (terek), جىردە (cerde).

ÜNSÜZLER:

ب (b):

بالب (bal), قاببار (qabar), باتا (bata), قاب (qab), بىر (bir).

پ (p):

پۇل (pul), اوپا (opa), اقپان (aqpan), توپ (top).

ت (t):

تازا (taza), سات (sat), تاتار (tatar), تىس (tis).

ج (c):

جول (col), اولجا (olca), تاج (tac), جار (car).

چ (ç):

چالا (çala), قاچان (qaçan), آچ (aç), اېچكى (eçki).

د (d):

الد (dala), آدم (adam), أدم (adım), دبىس (dības).

ر (r):

راس (ras), قار (qar), آرالاس (aralas), تور (tör), كور (kör).

ز (z):

راز (zar), تازا (taza), كوز (köz), سوز (söz).

س (s):

سوز (söz), آسا (asa), قاس (qas), سىرت (sırt).

غ (ğ):

غاقچى (ğaçıq), ساغات (sağat), آغاچ (ağaç), جلاغز (calğız).

ق (q):

قول (qol), ماقال (maqal), قازاق (Qazaq), آقن (aqın).

ك (k):

كېرەك (kerec), كوركەم (körkem), اېكى (eki), كۇن (kün).

گ (g):

اېگن (egin), جۇرگەن (cürgen), تېگى (tegi), نېگە (nege).

ئڭ (ñ):

آڭ (añ), تآڭرى (Täñri), ءاواڭ (öñ), سوڭ (soñ).

ل (l):

آل (al), كول (köl), اۆلكەن (ülken), آلىس (alıs).

م (m):

مول (mol), چاما (çama), كېما (keme), آدم (adam).

ن (n):

نار (nar), نارسه (närse), نان (nan), اگن (egin).

ى (y):

تای (tay), تايغاق (tayğaq), تویه (tüye), آياز (ayaz), قيسق (qıysıq), قيين (qıyın).

Bu alfabeyi yaparken Ahmet Baytursınoğlu'nun esas aldığı prensipler şunlardır:

1. Arap Alfabeti'nden başka alfabe almayı düşünmemeliyiz. Çünkü Arap Alfabeti Kazaklar arasına dinle birlikte yayılmıştır. Din yoluyla giren alfabeyi bırakıp başka bir alfabeyi almak zor iştir. Ayrıca Kazaklara alfabe yaparken Arap harflerinin şeklini bozmamalıdır.

2. Bir dildeki her ses yazıda ayrı bir harfle gösterilmelidir. Bir harf birden fazla sesi karşılamamalıdır.

3. Her kelime söylendiği gibi, yani içinde yer alan seslerin karşılığı olan harflerle yazılmalıdır.

4. Her milletin dilinde diğer milletlerin dillerindeki seslerden farklı sesler olabilir. Arap Alfabeti Arapça'nın seslerini karşılamak için icad edilmiştir. Bu alfabedeki harflerin karşılığı olan seslerin tamamının Kazak Türkçesinde bulunmaması veya Kazak Türkçesindeki bazı sesleri Arap harflerinin karşılamaması normaldir. Bu durumda harfe bağlı kalıp dil bozulmaz, dile bağlı kalıp harf değiştirilir.

5. Her dilin kendine göre kanunları vardır. Kazakça'nın da kendisine mahsus kanunları vardır. Alfabemizi ve imlâmımızı düzenlerken bu kanunlara bağlı kalmalıyız.

Ahmet Baytursınoğlu, düzenlediği bu alfabeyi ve imlâ esaslarını 1912 yılında Ayqap Dergisi'nin 4-5. sayısında "Cazuw Tärtibi" başlıklı bir makale halinde Kazak aydınlarının değerlendirmesine sunmuş, yine aynı yıl içinde Orınbor'da bu makalede açıkladığı alfabeyi ve imlâ kaidelerini esas alan bir alfabe ve okuma kitabı yayınlamıştır. Bu kitabın adı, Oquw Quralı (Usûl-i Savtiyye Colımen Tertip Etilgen Qazaqşa Elifbâ)dır.

Ahmet Baytursınoğlu'nun bu alfabe ve imlâ esasları Kazak okullarındaki öğretmenler tarafından tereddütsüz kabul edilmiş ve okullarda uygulanmaya başlanmıştır. Bunun sonucu olarak Kazaklar arasında okuma-yazma öğrenimi hızlanmış, kitap basımı artmıştır.

Kaynaklar

- BAYTURSINOF, Axmet (1914), *Oquw Quralı*, Orenburg.
- BAYTURSINULI, A. (1993), *Cazuw Tártibi Qazaq Tili Jönindegi Revolutsiyadan Burmığı Zertewler*, Almatı: “Ğılım”ın içinde, s. 66-68.
- NURĞALİYEV, Rımđaliy (1991), *Arqaw II*, Almatı : “Jazuwşı”, s.517-534
- ORALTAY, Hasan (1973), *Alaş*, İstanbul, s.55-60.
- SIZDIQOVA, Răbiyđa (1990), *Axmet Baytursinov*, Almatı.
- SĂTBAYEVA, ŐămŐiyabanu (1989) “Axmet Baytursinov”, *Axmet Baytursinov- Őıđarmaları*, Almatı: Jazuwşı’nın içinde, s.3-19.